

Tagasivaade 1950. aasta märtsipleenumile. Kas venelased ja Venemaa eestlased saavutasid võidu „juunikommunistide” ja „korpusemeeste” üle?

Olev Liivik

Sissejuhatus

EK(b)P¹ Keskkomitee VIII pleenumiga seonduv on Eesti ajalookirjutuses üks võrdlemisi põhjalikult käsitletud teemasid. Huvi selle probleemistiku vastu on arusaadav, sest 21.–26. märtsini 1950 toimunud keskkomitee pleenumil mõisteti hukka Eesti NSV juhtkonna tegevus ja vallandati Eesti NSV parteijuht Nikolai Karotamm. Ühtlasi algasid juba pleenumi eel ja jätkusid selle järel kaadripuhastused valitsusasutustes, sageneid väljaheitmised kommunistlikust parteist, samuti tugevnes järjest surve intelligentsile ning algasid repressioonid haritlaskonna vastu, keda oli juba varem „kodanlike natsionalistidena” „paljastatud”. VIII pleenumini viinud protsessid said alguse Eestist ning sellel teel osutusid tänuväärseks Eesti NSV-s aset leidnud võimuvõitlus, rahulolematuus juhtkonnaga (eriti Karotammega) ning Moskvasse saadetud kaebekirjad. Lõppude lõpuks arvestas kohaliku initsiatiiviga ÜK(b)P KK, kelle otsusel VIII pleenum 1950. aastal kokku kutsuti.

Iseäranis teravate süüdistuste tõttu ametis oleva juhtkonna aadressil ja sõnavõttude üllatava avameelsuse pärast on VIII pleenum erakordne näide kommunistide koosolekust

Eesti NSV-s. Nikolai Karotamme eluloo kirjutanud Voldemar Pinn on õigustatult märkinud: „VIII pleenumi osaks sai ületada tähtsuset kõik eelnenud ja järgnevad Eestimaa Kommunistliku Partei kongressid.”² Mida siis rääkida veel pleenumitest? Sest kommunistide esindusfoorumeid, kongresse, toimus Eesti NSV perioodil ainult 18 – keskkomitee pleenumeid peeti umbes kümme korda rohkem. Reeglina käsitleti nendel koosolekutel kahte kuni kolme päevakorrapunkti üleliiduliselt vastu võetud otsuste eeskujul. Mõnevõrra teistsugused olid organisatsioonilised pleenumid, mis kutsuti kokku kaadrialaste otsuste langetamiseks. VIII pleenum ei olnud oma ülesehituselt nn. organisatsiooniline koosolek. Seal käsitleti ÜK(b)P KK otsust Eesti kohta, mille eeskujul võeti vastu otsus, mis sisaldas muu hulgas organisatsioonilisi küsimusi.³ VIII pleenumi otsusel kõrvaldati ametist EK(b)P KK I sekretär Karotamm ning koos temaga vabastati neli keskkomitee büroo⁴ liiget. Ühtlasi kinnitati ametisse uus EK(b)P KK I sekretär Ivan Käbin ning veel kolm uut keskkomitee sekretäri.

EK(b)P KK VIII pleenumit iseloomustab samuti võimukandjate püüe hoida koosolekul

¹ Eestimaa Kommunistlik Partei (EKP) oli Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei (NLKP) territoriaalorganisatsioon. Kuni 1952. a. kandsid organisatsioonid vastavalt nimesid Eestimaa Kommunistlik (bolševike) Partei EK(b)P ja Üleliiduline Kommunistlik (bolševike) Partei.

² V. Pinn. Kes oli Nikolai Karotamm? 1. Kultuuritragöödia järgedes: kompartei kolmest esimesest sekretärist Karl Särest, Nikolai Karotammest, Johannes Käbinist. Haapsalu, 1996, lk. 106.

³ EK(b)P Keskkomitee VIII pleenumi stenogramm. XI. – Akadeemia 1999, nr. 10, lk. 2246–2249.

⁴ Keskkomitee büroo valiti vormiliselt partei täidesaatva organi keskkomitee poolt partei igapäevaste otsuste läbiarutamiseks ja langetamiseks. Tegelikult oli büroo liiduvabariigi võimukeskuseks, kuhu kuulus 9–12 liiget. Enamasti moodustati büroo keskkomitee sekretäridest, ministrite nõukogu ja ülemnõukogu presiidiumi esimehest ning liiduvabariigi julgeolekujuhust ja Nõukogude armee esindajatest.

Kas Lenini, Stalini ja Karotamme partei? Maiparaadil 1948. aastal kanti lisaks Lenini ja Stalini piltidele ka Eesti kommunistide juhi Nikolai Karotamme pilti. Karotamme pilte ja plakateid riputati 1940. aastatel õppeasutustesse ja ettevõtetesse, mida EK(b)P KK pleenumi eel ja ajal käsitleti areneva isikukultusena ja mõõdutunde puudumisena. EFA 0-1323

toimunud kõrvaliste isikute eest saladuses. Siiski imbus informatsioon ka väljapoole. Juba VIII pleenumi ajal ja vahetult pärast seda levisid kõikvõimalikud kuulujutud, mida täheldati üles nii partei kui ka julgeolekuorganite liinis. Kohalikku parteiladvikut hämmastas nende kuulujuttude puhul inimeste informeeritus. Julgeolekuorganite poolt tuvastatud vestlustes nimetati muu hulgas pleenumil esinenud kommunistide arvu ja vallandatud nimesid juba enne ametliku informatsiooni avaldamist.⁵ Viimane avaldati alles 9. aprillil, s. t. kaks nädalat pärast pleenumi toimumist.⁶ Viivituse põhjuseks oli asjaolu, et pleenumil langetatud kaadrialased otsused pidi kinnitama ÜK(b)P KK Poliitbüroo, kes tegi seda 5. aprillil.⁷

Lisaks sellele viitavad kuulujutud VIII pleenumi mütologiseerimisele ning kohati ka

Eesti NSV vallandatud liidri heroiseerimisele. See mõju oli kaugelt pikaajalisem, kui algul paistab. Voldemar Pinn kirjutab tuntud kommunisti Aleksander Abeni meenutuste põhjal, et pleenumi ajal olid Tallinna garnisoni väed viidud häireseisukorda ning linna tänavatele olid toodud ründevalmis tankid.⁸ Kas need seletavad relvastatud konflikti ohtu või koguni „riigipööret”? Abeni tähelepanekuid ei pruukinud märgata tavalised inimesed, kes spekuleerisid rohkem Karotamme saatuse üle. Hinnangutest välismaa ja NSV Liidu sündmustele kirjutanud Hiljar Tammela märgib, et ENSV parteiliidri vallandamise järel rahva lugupidamine tema vastu kasvas. Tartu kauplustes ja raamatukogudes olevat tekkinud nõudlus Karotamme brošüüride järele, millele jätkus varem vähe huvilisi.⁹ Samuti

⁵ ENSV riikliku julgeoleku ministri Moskalenko allkirjastatud eriteade EK(b)P KK sekretärile Käbinile rahvameeoludest, mis levivad seoses möödunud VIII pleenumiga, 3.04.1950, Riigiarhiivi filiaal (ERAF), f. 131 SM, n. 1, s. 201, l. 460–465.

⁶ Vrd. informatsioonilised teadaanded EK(b)P KK pleenumi kohta: Rahva Häääl 09.04.1950; Noorte Häääl 09.04.1950.

⁷ Postanovlenie Politbjuro o kadrovjx perestanovkax v rukovodstve Èstonii, – CK VK(b)P i regional'nye partijnye komitety 1945–1953. Moskva, 2004, lk. 251–252.

⁸ V. Pinn. Kes oli Nikolai Karotamm. 1., lk. 106.

⁹ H. Tammela. Estonians' Views on Events Abroad and in the Soviet Union 1944–1950. – Estonia since 1944. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Eds. T. Hiio, M. Maripuu, I. Paavle. Tallinn, 2009, lk. 157.

seletati kuulujuttudes Karotamme mahavõtmist Eesti huvide liigse kaitsmise tõttu ning kardeti, et Eesti ENSV liidri lahtilaskmisega algab eestlaste kõrvaletõrjumine liiduvabariigi valitsemise juurest ja nende asendamine venelastega.¹⁰

Ilmselt soodustas VIII pleenumi muutide tekkimist uue Eesti NSV juhtkonna tegevus eesotsas I. Käbiniga. Eesti NSV parteiliidri Nikolai Karotamme tegevus mõisteti Eesti NSV parteiorganisatsioonis hukka alates keskkomiteest ja lõpetades parteialgorganisatsioonidega,¹¹ kuid avalikkuses hoiduti teda kritiseerimast. Rahva Hääle veergudel avaldati pärast VIII pleenumit linnade ja maakondade parteiaktiivide koosolekute kokkuvõtted, kuid nendes puudus personaalne kriitika Karotamme aadressil. Süüdistused ja etteheited kõlasid eelkõige madalama astme juhtide ning intelligentsi aadressil. Koguni 1950. aasta aprillis toimunud parteiaktiivide koosolekuid resümeerivas kirjatükis „Bolševistlikult valida ja kasvatada kaadrit“ hoiduti endist parteiliidrit otsesõnu nimetamast. Selles kirjutati järgmiselt: „Praegu on igale kommunistile selge, milles seisnesid EK(b)P Keskkomitee mõne endise töötaja, samuti mõne partei-, nõukogude ja majandusorganisatsiooni ning nende juhtide vead ja puudused.”¹²

Pleenumile järgnenud ligi neljal aastakümnel ei olnud võimalik VIII pleenumi kohta avaldada tõepäraseid ega objektiivseid käsit-

lusi, kuid samuti ei avaldatud peaaegu üldse Eesti NSV vallandatud juhtkonda kritiseerivaid seisukohti. Teisalt aga rõhutati VIII pleenumi tähtsust eriti „kodanliku natsionalismi” vastu võitlemisel. 1952. aastal ilmunud Eesti NSV ajaloos hinnati pleenumi oluliseks tulemuseks „kodanlike natsionalistide rahvavaenuliku rühma paljastamist ja purustamist”.¹³ Edaspidi viidati pleenumile ka EKP ajaloo ülevaadetes, kus kiideti sellel toimunu üldsõnaliselt heaks.¹⁴ Võimalused VIII pleenumist avalikult rääkida ja kirjutada avanesid Eestis 1980. aastate lõpul. Tõenäoliselt jättis avaldada oma jälje ligi neljakümne aasta pikkuseks veninud vaikusperiood. Parteifoorumil rullunud sündmustiku kirjeldamise kõrval asuti tutvustama Karotamme tegevust, millest kasvas välja sageli ka parteijuhi mütologiseerimine.¹⁵ Samal ajal hakati konstrueerima tänaseni eesti ajalookirjanduses populaarset seisukohta justnagu oleks VIII pleenumil haaranud võimu venelased ja Venemaa eestlased, kes olevat saavutanud võidu nn. juunikommunistide¹⁶ ja korpusemeeste¹⁷ üle.

Käesoleva kirjutise eesmärgiks on analüüsida eelnimetatud seisukohta. Kuna siinkirjutaja meelest puudub alus vaadelda seda teaduslikult usaldusväärseks, siis taandatakse nimetatud seisukoht hüpoteesiks, mis vajab kontrollimist ja tõestamist. Samuti tutvustatakse artiklis VIII pleenumiga seonduvat historiograafiat viimase paarikümne aasta vältel.

¹⁰ H. Tammela. Estonians' Views on Events Abroad, lk. 157; EK(b)P Tartu linnakomitee sekretäri Leede informatsioon EK(b)P KK partei-, ametiühingu ja komsomoliorganite osakonna informatsiooni sektorile, 7.04.1950, ERAF, f. 1, n. 53, s. 202, l. 54–57.

¹¹ Parteialgorganisatsioonide koosolekutest 1950. aasta aprillis loe: Partei-algorganisatsioon kommunistliku poliitika esmane elluviija okupeeritud Eestis 1940–1991. Koost. ja toim. E. Tarvel. Tallinn, 2009. lk. 138, 168–170, 186–187.

¹² Rahva Hääle 16.05.1950.

¹³ Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast tänapäevani). Toim. G. Naan. Tallinn, 1952, lk. 444.

¹⁴ Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost III. Tallinn, 1972, lk. 316; Lühülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. Tallinna, 1983, lk. 149–150.

¹⁵ Vrd. K.-O. Veskimägi. Kuidas valitseti Eesti NSV-d. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee büroo 162 etteastumist 1944–1956 vahemängude ja sissejuhatusega. Tallinn, 2005. lk. 68–75. Vt. samuti käesoleva artikli historiograafilist osa.

¹⁶ Nn. juunikommunistide all mõistetakse enamasti Varesse nukuvalitsuse liikmeid, kes astusid pärast Eesti okupeerimist kommunistlikusse parteisse. Mõnikord laiendatakse mõistet kõigile 1940. aasta „juunipöördes” osalenutele, s. t. ka kommunistliku partei liikmetele.

¹⁷ 1942–1946 Punaarmee Eesti Laskurkorpusesse kuulunud isikud.

VIII pleenumi historiograafiast

VIII pleenumiga seotud uurimused võib liigitada ilmunisaja järgi tinglikult kaheks, esiteks 1980. aastate lõpul valminud peamiselt laiale lugejaskonnale mõeldud ülevaatlikud artiklid ning teiseks alates 1990. aastate keskpaigast ilmunu, mis on olnud enam akadeemilist laadi.

Kõigepealt esimestest. Nagu juba rõhutatud, avanesid 1980. aastate lõpul väljavaated kirjutada VIII pleenumist. Tekkinud võimalust kasutati agaralt, ehkki paljud olulised allikad olid uurijatele veel kättesaamatud või siis ei oldud nendega jõutud veel tutvuda. Valdavalt oli 1980. aastate lõpul avaldatud kirjutiste eesmärgiks tutvustada VIII pleenumi sündmuste kõrval ka liiduvabariigi juhtimist, repressioone ja aset leidnud muutusi kultuuri- ja teaduselus.¹⁸ Samuti ilmus sellel ajal VIII pleenumi tunnistajate meenutusi, neid intervjueriti ning samuti korraldati nende osavõtul vestlusringe.¹⁹

1980. aastate lõpul kirjutatust väärivad eraldi esiletõstmist EKP KK aparaaditöötaja Kalev Tammistu Õhtulehes ilmunud artiklisari, kus ta vaatles VIII pleenumit ja poliitilist kliimat Eestis 1940. aastate teisel poolel ja 1950. aastate alguses.²⁰ See ülevaade sai teoks tänu EKP KK Partei Ajaloo Instituudis moodustatud komisjonile, mis pidi andma hinnangu VIII pleenumile. Seepärast oli K. Tammistul

võimalus kasutada seni uurijatele kättesaamatuid allikaid ja avaldada katkendeid parteifoorumil peetud kõnedest. 1989. aastal Õhtulehes avaldatud artiklisarjas püstitas K. Tammistu EK(b)P KK VIII pleenumiga seoses rea küsimusi, mille üle arutlevad uurijad siiani. Pleenumi initsiaatoritest ja põhjustest kirjutades leidis ta, et pleenumi toimumisel mängisid kaasa nii Eesti-välised, kui ka kohalikud tegurid. Samuti otsis ta seoseid NSV Liidu keskvõimu tasandil korraldatud parteisese repressiooni – „Leningradi süüasjaga”.²¹ Ta viitas Eestis toimunud repressioonide ja kaadripuhastuse sarnasustele „Leningradi süüasjaga”, kuigi ei leidnud kindlaid tõendeid, mis oleksid neid kahte juhtumit sidunud. Teatud analoogia tõttu „Leningradi süüasjaga” ning VIII pleenumini viinud sündmustejadale osundades tõi ta käbele mõiste „Eesti asi”,²² mida praegu tuntakse rohkem „Eesti süüasja” nime all. Samuti huvitas K. Tammistut küsimus, miks valis NSV Liidu juhtkond Balti liiduvabariikide hulgast „näidisprotsessi” toimumise kohaks Eesti. Tema seletuse kohaselt olid põhjusteks Eesti NSV juhtkonna isepäisus ning omapära rõhutamine, mis avaldus Eestile pealesurutud Moskva kursi pehmendamises. Peale selle loetles Tammistu „Eesti asja” toimumise põhjustena võimuvõitlust ENSV juhtkonnas, Karotamme negatiivseid isikuomadusi ja rahulolematust tema juhtimisstiiliga. Teisel poolt õigustas K. Tammistu

¹⁸ Mõned olulisemad: J. Ant., L. Raid. Pleenum. – Aja Pulss 1988, nr. 1, lk. 5–9; J. Ant. L. Raid. VIII pleenum ja alma mater. – Aja Pulss 1989, nr. 9, lk. 5–6; nr. 10, lk. 5–6; Ö. Elango. EK(b)P Keskkomitee VIII pleenum (märts 1950) ja loovintelligents. – Sirp ja Vasar 14.04.1989; K. Tammistu. Tasalülitamine. – Õhtuleht 26.04–18.08.1989; J. Tamme. Repressioonid parteis ja VIII pleenum. – Aja Pulss 1989, nr. 10, lk. 7, 8, 12; E. Tõnurist. Traagiliste sündmuste aasta. – Ausalt ja avameelselt EKP Keskkomitee VIII pleenumist. Tallinn, 1989, lk. 31–62.

¹⁹ 1987. aasta lõpul ja 1988. aasta algul avaldati Aja Pulsi kahes numbris kommunistliku ajakirjaniku Raik Aarma meenutused Nikolai Karotammest ja VIII pleenumist, mis olid suhteliselt fragmentaarsed ja infovaesed. Vrd.: R. Aarma. Meenutusi Nikolai Karotammest ja EK(b)P Keskkomitee VIII pleenumist. – Aja Pulss 1987, nr. 24, lk. 9–10; 1988, nr. 1, lk. 9–10. 1988. aasta algul ilmusid EKP KK ajakirjas Eesti Kommunist VIII pleenumile pühendatud vestlusringi materjalid, milles osalesid muu hulgas VIII pleenumil vallandatud endine Ülemnõukogu Presiidiumi esimees Eduard Päll, 1950. a. represseeritud Hendrik Allik jt., vt. VIII pleenum: meenutusi, arvamusi, hinnanguid. – Eesti Kommunist 1988, nr. 1, lk. 42–57. 1990. aastal ilmusid Ene Hioni 1980. aastate teisel poolel tehtud intervjuud Hendrik Allikuga. Vt. E. Hion. Poliitika on kunst. Meenutusi ja mõtisklusi Hendrik Allikult. Tallinn, 1990.

²⁰ K. Tammistu. Tasalülitamine.

²¹ „Leningradi süüasi” (1949–1952) oli sõjajärgse NSV Liidu suurim kaadripuhastus, mis viidi läbi nii keskvõimu kui ka regionaalsel tasandil. Süüasjaga seotud arreteeritute arvuks hinnatakse 2000–10 000, vrd. A. Danilov, A. Pyžikov. Roždenie sverxderžavy: SSSR v pervye poslevoennyje gody. Moskva, 2001, lk. 235.

²² K. Tammistu. Tasalülitamine, 26.04.1989.

parteiilidri mitmeid ettevõtmisi, positiivseid algatusi (näiteks Eesti Laskurkorpuse loomine olevat olnud Karotamme initsiatiiv ja isegi julgustükk), rõhutas tema eestimeelsust, humaansust ja head koostööd ning läbisaamist lähimate kolleegidega (eriti ÜK(b)P KK saadetud II sekretäridega). 1990. aastal avaldati Tammistu eesti keeles ilmunud kirjutise lühendatud ja ümbertöötatud variant „Leningradi süüasjale” pühendatud kogumikus.²³

Karotamme empaatiavõimet ja positiivseid liidriomadusi imetles samuti aastakümneid Eesti NSV-s juhtival tööol tegutsenud Edgar Tõnurist. Tema hinnangul oli Karotamm „erakordne isiksus, kes tunnetas vabariigi parteiorganisatsiooni vastutust ning kes püüdis stalinismi ränkrasketes tingimustes maksimaalselt arvestada olemasolevaid võimalusi”.²⁴ Tõnuristi väitel sai selline tegutsemisviis Karotammele saatuslikuks.

Näib, et suhteliselt lühikese aja jooksul aastail 1988 ja 1989 loodi Karotammest ja temaaegsest Eesti NSV juhtkonnast äärmiselt eestimeelne ja selgelt ülepakutud kuvand, mis kandus ka järgmisse aastakümnesse.

VIII pleenumisse ja „Eesti süüasjasse” puutuv jõudis 1990. aastate teisel poolel mitme endise parteiajaloolase uurimistöodesse, ent eriuurimist pleenumi ega „Eesti süüasja” kohta ei valminud. 1995. aastal ilmus Lembit Raidi monograafia Tartu Ülikoolist 1940. aastatel ja 1950. aastate algul, mis keskendus ülikoolis ja teaduses toimunud sovetiseerimisele. Raid kirjeldas mitut VIII pleenumi sõnavõttu ja vaatles selle mõjusid iseäranis teadus- ja hariduselus.²⁵ Pleenumit puudutas 1990. aastate keskel samuti Voldemar Pinn, kes kirjutas kaheosalise brošüüri EK(b)P KK I sekretärist

Nikolai Karotammest. V. Pinn kasutas Riigiarhiivis säilitatavaid Karotamme päevikuid ja refereeris mõningaid selleks ajaks ilmunud „Eesti süüasja” käsitlusi. Sellest hoolimata mõjub tema Nikolai Karotamme üleidealiseeritud ja märtrirolli paigutatud käsitlus kohati infantiilselt.²⁶ Pleenumi tutvustamise eesmärgi teenib aastatel 1998–1999 ajakirjas Akadeemia avaldatud VIII pleenumi stenogramm koos väljavõtetega pleenumi otsusest.²⁷ Saatesõna stenogrammidele kirjutas Jaan Isotamm, kelle seisukohad VIII pleenumi kohta erinevad märkimisväärselt paljudest teistest autoritest. Tema näeb pleenumi korraldamise põhjusena võimuvõitlust Moskvast, mida soodustasid kohalike juhtide võimuambitsioonid. Samuti ei õigusta Isotamm Karotamme-aegse juhtkonna tegevust, vaid leiab, et see ei olnud Eesti jaoks positiivsem järgmisest.²⁸

Olulise panuse VIII pleenumi probleemistiku uurimisse on andnud Olaf Kuuli, kellelt pärineb siiani ainus arvestatav historiograafiline ülevaade VIII pleenumist ja „Eesti süüasjast”.²⁹ Kuulit huvitas pleenumiga seoses põhiliselt kaks küsimust. Esiteks, kas N. Karotamm ja kohalik juhtkond arvestas Eesti kohalikke tingimusi ning püüdis pehmenada Moskva käsku ja keelde? Kuuli leiab, et VIII pleenumi ettevalmistamist mõjutasid teatud määral EK(b)P juhtkonna isemõtlemise avaldused, mis seisnesid peaaegselt kollektiviseerimispoliitikas ning Eesti iseseisvusaegse haritlaskonna toetamises. Teisena huvitas O. Kuulit Karotamme kursi toetajate ja vastaste karakteristikat. Ta püstitas küsimuse, kas Karotamme pooldajaskonda ja vastaseid saab iseloomustada rahvuse ja päritolumaa järgi. Samuti arutles Kuuli VIII pleenumi historiograafiat

²³ K. I. Tammistu. U nas, v Ėstonii. Dvojnik „Leningradskogo dela”. – Leningradskoe delo. Leningrad, 1990, lk. 199–213.

²⁴ E. Tõnurist. Traagiliste sündmuste aasta, lk. 61.

²⁵ L. Raid. Vaevatee. Tartu Ülikooli kommunistlikus parteipoliitikas aastail 1940–1952. Tartu, 1995.

²⁶ V. Pinn. Kes oli Nikolai Karotamm? I. Kultuuritragöödiat jälgedes: kompartei kolmest esimesest sekretärist Karl Särest, Nikolai Karotammest, Johannes Käbinist. Haapsalu, 1996; V. Pinn. Kes oli Nikolai Karotamm? II: Langi Kolla kroonika. Pärnu, 1997.

²⁷ EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm. – Akadeemia 1998, nr. 12, lk. 2656–2686; 1999, nr. 1, lk. 191–222; nr. 2, lk. 413–446; nr. 3, lk. 639–670; nr. 4, lk. 864–894; nr. 5, lk. 1087–1118; nr. 6, lk. 1311–1342; nr. 7, lk. 1535–1566; nr. 8, lk. 1759–1790; nr. 9, lk. 2017–2048; nr. 10, lk. 2221–2256.

²⁸ EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm. – Akadeemia 1998, nr. 12, lk. 2656–2660.

²⁹ O. Kuuli. Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991. Tallinn, 1999, lk. 95–104.

analüüsid käesoleva artikli põhiküsimuse ehk Venemaa eestlaste ja venelaste väidetava võidu üle VIII pleenumil. Seda Kuuli vaatenurka tutvustatakse juba pikemalt allpool.

Viimasel aastakümnel on VIII pleenum ja „Eesti süüasi” leidnud mõnevõrra enam käsitlemist kui 1990. aastatel. Käesolevat uurimisseisu peegeldab ilmselt kõige paremini 2005. aastal ilmunud Eesti ajaloo 6. köide, kus vaadeldakse „kodanliku natsionalismi” vastase võitluse käivitamist, pleenumini viinud Moskva otsuseid ning võimuvõitluse tähendust VIII pleenumi ettevalmistamisel.³⁰ Viimastel aastatel on ilmunud ka uurimusi, kus vaadeldakse 1940. aastate lõpu ja 1950. aastate repressioone intelligentsi vastu ning kirjeldatakse kultuurielus toimunud muudatusi seoses VIII pleenumiga.³¹ Tartu Ülikoolis on 2004. aastal kaitstud peaseminaritöö, mis käsitleb pleenumi taustategureid, ettevalmistust, läbiviimist ning koosolekul vastu võetud otsuse ellurakendamist.³²

Kõige põhjalikumalt on „Eesti süüasjaga” tegelnud vene ajaloolane Jelena Zubkova.³³ Vene arhiivides leiduvate „Eesti süüasja” materjalide põhjal on ta püüdnud seletada selle põhjusi, ettevalmistust ja tagajärgi, lähtudes nii üleliidulistest protsessidest kui ka Baltikumi sõjajärgse sovetiseerimise iseärasustest. Zubkova seisukohast oli „Eesti süüasja” näol

tegemist keskvoimu korraldatud „näidiskaristamisega”, mille eesmärk oli distsiplineerida ja hoiatada piirkondlikke „eliite” nii Eestis kui ka väljaspool. Ta rõhutab, et „Eesti süüasi” oli esimene hilisstalinlik regionaalne „puhastuskampaania”, kus süüdistuse peamotiiviks oli „kohalik natsionalism”, mida Eesti puhul nimetati „kodanlikuks natsionalismiks”. „Eesti süüasi” asetuvat ühte ritta „Leningradi süüasjaga” ja samal ajal Ida-Euroopas toimunud repressioonidega. „Eesti süüasja” käivitamisel ei alahinda Zubkova ka kohalikke vastuolusid ega konflikte, mis võimaldasid käivitada protsessid ja realiseerida keskvoimu „pragmaatilist huvi” saavutamaks „süüasjaga „demonstratiivset efekti”.³⁴ Jelena Zubkova „Eesti süüasja” puudutavaid käsitlusi on refereerinud 2001. aastal ka Tõnu Tannberg,³⁵ kellelt ilmus 2004. aastal artikkel julgeolekuorganite teostatud kontrollist Tartu Riiklikus Ülikoolis pärast EK(b)P KK VIII pleenumit.³⁶

Väljaspool Eestit on VIII pleenumi teemat mõnevõrra käsitlenud saksa ajaloolane David Feest.³⁷ Oma mahukas Eesti-teemalises monograafias tutvustab ta VIII pleenumiga seotud „partei puhastuse” interpretatsioone Eesti ajalookirjutuses ning ühtlasi kirjeldab lühidalt pleenumi ettevalmistamist, läbiviimist ja selle tagajärgi kaadripoliitikas. Feesti arvates kujutas VIII pleenum endast suuresti

³⁰ Eesti ajalugu. VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Toim. A. Pajur, T. Tannberg. Peatoim. S. Vahre. Tartu, 2005, lk. 255, 264, 265, 270.

³¹ Vt. T. Karjahärm, H.-M. Luts. Kultuurigenotsiid Eestis. Kunstnikud ja muusikud 1940–1953. Tallinn, 2005; T. Karjahärm, V. Sirk. Kohanemine ja vastupanu. Eesti haritlaskond 1940–1987. Tallinn 2007; S. Olesk. ENSV Kirjanike Liit ja EK(b)P KK kaheksas pleenum. – Looming 2002, nr. 10, lk. 1552–1567.

³² M. Abel. Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee VIII pleenum (21.–26. märts 1950). Peaseminaritöö. Juhendaja T. Tannberg, Tartu, 2004 (töö asub Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudis).

³³ Jelena Zubkova on „Eesti süüasjaga” seonduvat avaldanud kolmes keeles. Vrd: J. Subkova. Kaderpolitik und Säuberungen in der KPdSU (1945–1953). – Terror. Stalinistische Parteisäuberungen 1936–1953. Hrsg. H. Weber, U. Mähler. Paderborn, München, Wien, Zürich, 1998, lk. 187–236; E. Zubkova. Fenomen „mestnogo nacionalizma”: „Ėstonskoe delo” 1949–1952 godov v kontekste sovetizatsii Baltii. – Otečestvennaja istorija 2001, nr. 3, lk. 89–102. Osaliselt täiendatud versioon sellest artiklist on ilmnud tema monograafias. E. Zubkova. Pribaltika i Kreml’ 1940–1953. Moskva, 2008, lk. 300–319. 2009. aastal avaldati J. Zubkova raamat eesti keeles. J. Zubkova. Baltimaad ja Kreml 1940–1953. Tallinn, 2009, lk. 217–231.

³⁴ J. Zubkova. Baltimaad ja Kreml 1940–1953, lk. 98, 99, 217–220, 231.

³⁵ T. Tannberg. 1950. aasta märtsipleenumi eel- ja järellugu. „Eesti süüasi” (1949–1952) Moskvast vaadatuna. – Tuna 2001, nr. 3, lk. 120–125.

³⁶ T. Tannberg. Tartu Riiklik Ülikool pärast 1950. aasta märtsipleenumit: julgeolekuorganite sissevaade. – Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi. Tartu, 2004, nr. 33, lk. 115–131.

³⁷ D. Feest. Zwangskollektivierung im Baltikum. Die Sowjetisierung des estnischen Dorfes 1944–1953. Köln, Weimar, Wien, 2007, lk. 427–439.

initsieeritud näidisprotsessi, kus kõlanud sõnavõtted ei andnud hinnangut Eesti NSV juhtide Karotamme ja Veimeri poliitikale, vaid edastasid teavet Eesti NSV juhtkonna üle kohtumõistmise strateegiast.³⁸ „Eesti süüasja” repressiivsest küljest ning EK(b)P KK 1950. aasta märtsipleenumi ettevalmistamisest ja tagajärgedest on ilmunud 2009. aastal ülevaade käesoleva artikli autorilt.³⁹

Venemaa eestlaste ja venelaste võidust nn. juunikommunistide ja korpusemeeste üle

1990. aastate keskpaigast alates hakkas Eesti ajalookirjutuses levima seisukoht, nagu oleksid VIII pleenumil saanud EK(b)P-s võidu Venemaa eestlased ja venelased nn. juunikommunistide ja korpusemeeste üle. Eelkõige iseloomustatakse selle kirjeldusega tõsiste rahvuslike vastuolude olemasolu Eesti NSV juhtkonnas juba enne VIII pleenumit, kus ühel pool „rindeloost” paiknesid sissetoodud kaadrid, s. t. venelased ja Venemaa eestlased, ning teisel pool „juunikommunistide” ja „korpusemeestena” kohalikud eestlased.

Varasem näide hüpoteesi esinemisest, nagu seda artikli probleemiasetuses sai nimetatud, pärineb 1994. aastal ilmunud käsiraamatust „Eesti ajalugu. Kronoloogia”. Selles väidetakse järgmist:

„Sisuliselt tähistab pleenum partei kauakestnud sisevõitluses Venemaa eestlaste ja venelaste võitu nn. juunikommunistide ja korpusemeeste üle.”⁴⁰

Eelnevast formuleeringust ei erine kuigi palju Eesti Entsüklopeedia 11. köites kirjutatu:

„EK(b)P KK VIII pleenumil 1950. a. vormistati Venemaa eestlaste ja venelaste võit nn. juunikommunistide ja korpusemeeste üle, EK(b)P I sekretäriks sai Venemaa eestlane Ivan (Johannes) Käbin. Pleenumile järgnes rahvuskadri kõrvaletõrjumine juhtivalt töölt, parteist väljaheitmine ja represseerimine.”⁴¹

Küsimus ei ole kaugeltki ainult käsiraamatutes. Kosmeetiliste variatsioonidega kasutavad seda seletusmudelit mitmed ajaloolased. Toomas Karjahärm ja Helle-Mai Luts väidavad, et koos Karotammega kõrvaldati võimu juurest nn. juunikommunistid ning järgmine parteijuht Käbin pani ametisse „omad mehed” – Venemaa eestlased ja venelased.⁴² Eesti taasiseseisvumist käsitlevas teoses „Teine Eesti. Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991” märgitakse, et pleenumijärgsel ajal heideti EK(b)P-st välja enamik kohalikke nn. juunikommuniste ja korpusemehi.⁴³ Lauri Vahtre seevastu väidab, et VIII pleenumiga vormistati „jäigalt Moskva-meelse suuna võit juunikommunistide üle”.⁴⁴

Põhimõtteliselt toetab eesti ajaloolaste seisukohti ka sakslane David Feest. Siiski ainult osaliselt. Eesti NSV 1940. aastate kaadripoliitika kirjeldamisel „neo-korenizatsija”⁴⁵ ehk põlisrahvuste taaseelistamise poliitika mõistet kasutav Feest väidab, et eestlasi eelistati juhtivatel ametikohtadel venelastele, kuigi viimased olid EK(b)P-s enamuses.⁴⁶ Tema kinnitusel muutus vahekord eestlaste ja venelaste vahel VIII pleenumiga, kui uute

³⁸ D. Feest. Zwangskollektivierung im Baltikum, lk. 429.

³⁹ O. Liivik. „The Estonian affair” in 1949–1952 and the 8th Plenary Session of the Central Committee of Estonian Communist (bolshevist) Party in 1950. – Estonia since 1944, lk. 131–149.

⁴⁰ Eesti ajalugu. Kronoloogia. Koost. Sulev Vahtre. Tallinn, 1994. lk. 200.

⁴¹ Eesti Entsüklopeedia, 11. kd. Peatoim. A. Raukas. Tallinn, 2002, lk. 315.

⁴² T. Karjahärm, H.-M. Luts. Kultuurigenotsiid Eestis, lk. 112. Sama kontseptsiooni toetavad Toomas Karjahärm ja Väino Sirk raamatus „Kohanemine ja vastupanu”. Vrd. T. Karjahärm, V. Sirk. Kohanemine ja vastupanu, lk. 224.

⁴³ M. Laar, U. Ott, S. Endre. Teine Eesti. Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991. (2. tr.). Tallinn, 2000, lk. 36.

⁴⁴ L. Vahtre. Eesti rahva lugu. Tallinn, 2005, lk. 219.

⁴⁵ David Feest on laenanud selle venekeelsest mõistest „korenizatsija” (põlisrahvuste eelistamise poliitika), mis kutsuti ellu 1920. aastatel NSV Liidus, valmistamaks ette NSV Liidule lojaalset kaadrit vähemusrhuvuste hulgast, pakkudes ühtlasi mittevene rahvastele vastutasuks kultuurilist ja isegi poliitilist autonoomiat.

⁴⁶ D. Feest. Põlisrahvuste taaseelistamise poliitika Balti liiduvabariikides? Eestimaa Kommunistlik Partei pärast Teist maailmasõda. – Eesti NSV aastatel 1940–1953. Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Koost. T. Tannberg. Tartu, 2007. lk. 207–224.

juhtide hulgas said ülekaalu venelased ja vähemal määral ka Venemaa eestlased. Ühtlasi tähistanud need muutused põlisrahvuste taaseelistamise poliitika lõppu EK(b)P-s.⁴⁷

Lisagem eelnevatele seletustele ka Jelena Zubkova seisukoha. Ta loetleb Eesti NSV juhtkonnas ühise poliitilise mineviku ning etniliste tunnuste alusel 1940. aastatel kujunenud mõjukaid rühmi, nagu „vanad poliitvangid”, „intellektuaalid”⁴⁸ ja Venemaa eestlased, kelle vahel olevat eksisteerinud erinevat laadi vastuolud. Etnilised, poliitilised ja isiklikud konfliktid said Zubkova kohaselt üheks „Eesti süüasja” põhjuseks. Sellest tulid võitjatenähtajana välja Venemaa eestlased, kuna 1950.–1952. aastal toimunud puhastuste kampaania kannatajateks nimetab ta „vanu poliitvange” ja „intellektuaale”. Zubkova rõhutab, et uusi juhte eesotsas Käbiniga võis erinevalt nende eelkäijatest „ilma igasuguste mõõndusteta pidada Moskva usaldusisikuiks”.⁴⁹

Ent pöördugem varasemate kirjutiste poole. Enamik 1980. aastate lõpul Eesti NSV-s VIII pleenumit käsitlenud uurijaid ei saanud rõhutada venelaste ja Venemaa eestlaste võitu. Kommunistliku partei liikmetele, nagu seda olid Kalev Tammistu, Edgar Tõnurist või Jüri Ant, tähendanuks see parteipoliitikaga vastuollu minemist ja internatsionalismi seadmist küsimärgi alla. Seevastu nooremad ajaloosid olid „kommunistlikust” eestkostest vabad. 1989. aastal ilmus Eesti ajaloo käsitus „Kodu lugu”, mis sai väga populaarseks ja milles pühendati peaaegu terve lehekülj VIII pleenumile. Muu hulgas väitsid käsitluse autorid, et EKP etteotsa valitud I. Käbin paigutas „peaaegu kõigile vastutavatele ametikohtadele „jeestlased””.⁵⁰ Kirjeldatud seisukoht ei olnud kaugeltki „Kodu loo” autorite välja mõeldud.

Mõiste „jeestlased” kasutamine viitab välisallika kasutamisele. Lähemal vaatlemisel ilmneb, et refereerituks on osutunud Balti pagulaste Rein Taagepera ja Romuald Misiunase uurimistöös „The Baltic States. Years of Dependence 1940–1980”, mis ilmus 1983. aastal nii Suurbritannias kui ka Ameerika Ühendriikides. Eesti „puhastust” kirjeldatakse selles järgimiselt: „1950.–51. a. kaotasid pea kõik kohaliku päritoluga Eestimaa KP juhid oma koha ning mõned neist kadusid jäljetult. Neid asendasid „jeestlased”.⁵¹ Ilmselt on märtsipleenumi käsitlusi viimasel kahel aastakümnel mõjutanud teisedki väliseestlaste tööd. Näiteks osutab „jeestlaste” võidule ning venestamise käivitamisele pärast EK(b)P KK pleenumit Erik Virbsoo (kodanikunimi Heino Susi), kes kirjutas 1980. aastate teisel poolel populaarseks saanud Eesti ajaloo ülevaate „Lugusid möödunud aegadest”. Naljatumisi iseloomustab ta seda „Jeesti NSV” loomisena.⁵² Seevastu paarkümmend aastat varem ilmunud koguteoses „Eesti saatuseaastad 1945–1960” iseloomustati 1950. aastal toimunut „kultuurilise revolutsioonina”, mille käigus likvideeriti kodanlik natsionalism, mis olevat olnud „viimane samm Eesti täielisel lülitamisel Nõukogude Liitu”.⁵³

Venemaa eestlaste ja venelaste võidust

Asudes analüüsima Venemaa eestlaste ja venelaste väidetavat võitu VIII pleenumil, peatun kõigepealt Olaf Kuuli seisukohtadel. Kuuli märgib, et juba enne VIII pleenumit kasvas Eesti NSV juhtkonnas järk-järgult venelaste ja Venemaa eestlaste osakaal ning pärast pleenumit kõrvaldati „järgnenud paari aasta vältel veel hulk kohalikke kommuniste juhtivatelt ametikohtadelt”.⁵⁴ Seda väidet illustreerivad

⁴⁷ Samas, lk. 223.

⁴⁸ J. Zubkova loeb intellektuaale „juunikommunistideks”, kellest on juttu allpool.

⁴⁹ J. Zubkova. Baltikum ja Kreml, lk. 186–203, 220, 231.

⁵⁰ M. Laar, L. Vahtre, H. Valk. Kodu lugu II. Tallinn, 2009. lk. 75.

⁵¹ Tsiteeritud on 1983. aastal ilmunud raamatu täiendatud teise väljaande eestikeelset tõlget: R. J. Misiunas, R. Taagepera. Balti riigid: sõlmeaastad 1940–1990. Tallinn, 1997, lk. 85.

⁵² Erik Virbsoo käsitus ilmus esmakordselt 1987. aastal Ameerika Ühendriikides, aga avaldati juba 1989. aastal Eestis. E. Virbsoo. Lugusid möödunud aegadest. Tallinn, 1989. lk. 157.

⁵³ Eesti saatuseaastad 1945–1960. II. Stockholm, 1964, lk. 50, 65.

⁵⁴ O. Kuuli. Sotsialistid ja kommunistid Eestis, lk. 100.

mõned Eesti Vabariigis tegutsenud kommunistide nimed (H. Allik, O. Lauristin, A. Resev, A. Veimer). Sealjuures möönab Kuuli, et „tegelikult oli EK(b)P sisevastuolude spekter märksa keerukam ja mitmepalgelisem”.⁵⁵ VIII pleenumil astusid Eesti NSV liidrite vastu välja ka mitmed kohalikud eestlastest kommunistid, kes säilitasid oma ametikoha või isegi tegid karjääri (kirjanik August Jakobson sai ülemnõukogu presiidiumi esimeheks).

Kuuli argumentatsioonile ei saa midagi ette heita. Küsimus on eelkõige selles, kas VIII pleenumi sõnavõtte, mis olid suunatud Karotamme, Veimeri jt. juhtivtegelaste vastu, saab lugeda sisevastuolude ilminguks. Küllap leidis sõnavõtjate hulgas neidki, kes püüdsid teiste süüdistamise kaudu säilitada oma ametikohta. Teisiti öeldes olid nad „konjunkturnistid”.

Selle diskussiooni juures on hoopis tähtsam küsimus – kuidas muutus venelaste ja Venemaa eestlaste osakaal kohalike eestlastega võrreldes? Selgub, et võrdlusandmete hankimine ei ole sugugi lihtne. Võttes selleks appi parteistatistika, ilmneb, et vaevata saab välja selgitada parteiorganisatsiooni rahvusliku koosseisu, kuid kohalikke eestlasi ei ole parteistatistika põhjal võimalik eristada Eestisse suunatud eesti päritolu inimestest. Ainsana tuleks arvesse kõigi eesti rahvusest kommunistide elulooliste andmete läbitöötamine. Samuti tuleks kokku leppida, millistele kriteeriumidele peab vastama „Venemaa eestlane”, et sellest mõistest enam-vähem ühtemoodi aru saadaks. Ehk oleks mõistlik kasutada „Venemaa eestlase” asemel „liidueestlast”, sest see

mõjub Nõukogude Eesti kaadripoliitika kirjeldamisel märgatavalt orgaanilisemana.⁵⁶

„Venemaa eestlaste ja venelaste võidu” hüpoteesi analüüsimisel ei tohiks jätta tähelepanuta Jelena Zubkova arutluskäiku. Vene ajaloolane rõhutab, et parteikaader oli Eestisse suures osas sisse toodud NSV Liidu teistest piirkondadest ning „Moskva pidas neid inimesi oma kõige usaldusväärsemateks mõjuagentideks” sovetiseerimise poliitika läbiviimisel.⁵⁷ Seetõttu olevat „puhastused” tabanud peamiselt riigiparaati, mitte aga kogu EK(b)P-d.

Niisiis, kui võrrelda O. Kuuli arutluskäiku, mis osutab Venemaa eestlaste ja venelaste järk-järgulisele osakaalu tõusule enne kuri kuulsat märtsipleenumit, ning Zubkova seisukohti, siis on põhjust vähemalt VIII pleenumi kontekstis Venemaa eestlaste ja venelaste „võidus” mõnevõrra kahelda. Ja seda eelkõige põhjusel, et nende positsioonid olid kindlustunud juba varem. Kui vaadata parteikaadrit, siis võib tuua näite 1940. aastate EK(b)P KK aparaadist, kus eestlaste ja mitte-eestlaste suhe oli 1940. aastatel enam-vähem võrdne, kuid juhtivatel kohtadel tegutses venelasi eestlastest rohkem ning eestlaste hulgas domineerisid täielikult sissesõitnud.⁵⁸ Sealjuures täitsid liidueestlased rohkem kui pooled keskkomitee sekretäride ametikohad. Sissetoodud kaadri hulka kuulus ka N. Karotamm, kes, tõsi küll, oli emigreerunud NSV Liitu 1920. aastatel ja elanud suurema osa oma elust Eestis.⁵⁹ Samuti ümbritsesid teda 1940. aastatel keskkomitee sekretäridena peamiselt liidueestlased. Ainus erand EK(b)P KK sekretäride hulgas oli Villem Kuusik, kes

⁵⁵ Samas, lk. 100.

⁵⁶ Käesoleva artikli autor eristab liidueestlaste hulgas kolme kategooriat: esiteks nn. vanad kommunistid, kes lahkusid kodumaalt Esimese maailmasõja ajal ja revolutsiooniaastatel, teiseks poliitilised emigrandid, kes lahkusid Eesti Vabariigist NSV Liitu, ning kolmandaks keskmise ja noorema põlvkonna kommunistid, kes olid Venemaal sündinud või lahkunud koos vanematega Eestist. Arvan, et paljudel juhtudel tuleks hoiduda mõistest „Venemaa eestlased”, sest I ja II kategooria olid ennast selgelt seostanud NSV Liiduga ja neid tuleks nimetada liidu- või NSV Liidu eestlasteks, samas III kategooria nn. noorema põlve kommunistide puhul on liidueestlase mõiste kasutamine on ainuõige. – Vrd. O. Liivik. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat. Tartu, 2006. lk. 69–70.

⁵⁷ J. Zubkova. Baltimaad ja Kreml, lk. 231.

⁵⁸ O. Liivik. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat, lk. 68–83.

⁵⁹ Samuti ümbritsesid teda 1940. aastatel keskkomitee sekretäridena peamiselt liidueestlased, kes lühemat, kes pikemat aega. Keskkomitee sekretärid olid 1944–1946 Nikolai Puusepp, 1944–1947 Eduard Päll, 1947–1948 Algu Raadik, 1948–1949 Aleksei Müürisepp ja 1948–1978 Ivan Käbin.

tegutses sekretärina aastail 1944–1952.⁶⁰

Mõnevõrra teistsugune pilt avaneb 1940. aastatel ENSV valitsusest. Veel 1940. aastate keskpaigas olid kohalikud esindatud valitsuses võrdselt liidueestlastega⁶¹, kuid aastakümne lõpus kasvas sissesõitnute osakaal. Alates „Eesti süüasja” käivitamisest muutus ministrite nõukogu koosseis märgatavalt ja tihti. Ainult üksikud 1940. aastate teisel poolel ametisse seatud jäid oma kohale 1950. aastate alguseni. Lühikese aja jooksul langes ministrite hulgas kohalike eestlaste osakaal. 1949. ja 1950. aastal ei määratud ühtegi kohalikku eestlast ministrite nõukogu esimeheks, aseesimeheks või ministriks. 1951. aastal asus ministrina ametisse Jaan Pärn, kellest sai vormiliselt 29. märtsil 1951 ametisse astunud ministrite nõukogu liha- ja piimatööstuse minister. Ta oli pärast sotsiaalkindlustuse ministri Eduard Plaani vabastamist 1951. aasta keskpaigas kuni 1953. aastani ainus kohalik eestlane, kes tegutses ENSV valitsuses.⁶²

Valitsuse puhul tuleks arvestada sedagi, et kaadrimuudatused puudutasid liidueestlasigi. 1949. aastal vallandati „Eesti süüasja” käivitamisel ministrite nõukogu esimehe asetäitja Arnold Kress, kalatööstuse minister Karl Raud, 1950. aastal ministrite nõukogu esimehe asetäitja Nikolai Puusep, haridusminister Arnold Raud, kommunaalminister Leonti Georg jt. Paljudel juhtudel motiveeriti tagandamist mitte „poliitilistel”, vaid mingil muul põhjusel. Näiteks vabastati Puusep töölt, kuna ta ei tulnud tööga toime. Ometi nähtub, et etteheited tema tegevusele olid eranditult poliitilist laadi. Puusep polevat

saanud hakkama kulaklike majapidamistega ega rakendanud piisavalt meetmeid kolhooside puhastamiseks kulakutest ja muudest vaenulikest elementidest.⁶³

Keskkomitee aparaadi kaadrid ja valitsuse koosseis osutavad vähemalt sellele, et 1950. aastaks ei olnud kohalike eestlaste esindatus Eesti NSV juhtivatel ametikohtadel kuigi arvukas. Juba 1950. aastate algul hakkas kohalike eestlaste arv Eesti NSV kõrgematel ametikohtadel uuesti kasvama. Nende „tagasitoomine” juhtkonda algas parteiorganite kaudu. Kaks „pioneerit” olid Käbini meeskonnaga seostatavad Otto Merimaa ja Endel-Johannes Jaanimägi, kes said mõlemad 1951. aastal keskkomitee osakonnajuhatajaks ja tõusid varsti keskkomitee sekretäriks.⁶⁴ Siinkohal ei taha ma väita, et kohalikku päritolu eestlaste arvukus oleks 1950. aastate algul kiiresti kasvanud, ega ka seda, et neid oleks paigutatud uue kümnendi alguses juhtivatele kohtadele tihti, aga situatsioon ei olnud teistsugune ka 1940. aastatel.

Võttes kirjeldatu lühidalt kokku, rõhutan, et liidueestlasi leidis Eesti NSV juhtkonnas võrdlemisi palju 1940. aastate keskpaigast alates, kuid 1950. aastate algul vahetati liidueestlasi juhtivatel ametikohtadel sagedasti üksteise vastu välja, mis oli osaliselt seotud VIII pleenumi ja „Eesti süüasjaga”. Mõned väljavahetatud liidueestlased erinesid edututest ehk selle poolest, et nende side eestlusega oli olnud tihedam ning seetõttu said nad kohalikest oludest paremini aru.⁶⁵

Mis puutub Stalini perioodil liiduvabariiki suunatud venekeelsesesse kaadrisse, siis jäid

⁶⁰ Villem Kuusik istus 1930–1938 kommunistlikus õõnestustöös süüdi mõistetuna vanglas ja vabanes 1938. aasta amnestiaga.

⁶¹ 1947. aastal vormiliselt ametisse kinnitatud valitsuses oli 12 kohalikku ja 12 liidueestlast ning 3 venelast.

⁶² Balti pagulased on ekslikult väitnud, et 1952. aastaks ei olnud Eesti NSV ministrite hulgas kohalikke eestlasi. See seisukoht kandus ühest raamatust teise. Vt. R. Misiunas, R. Taagepera. Balti riigid, lk. 86; T. U. Raun. Estonia and the Estonians. Stanford (Calif.), 1987. lk. 173; E. Virbsoo. Lugusid möödunud aegadest, lk. 157.

⁶³ Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991. Koost. ja toim. E. Tarvel. Tallinn, 2002. lk. 33.

⁶⁴ Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991, lk. 296, 297, 323, 324. Samal ajal kerkisid esile ka valitsusliinis Arnold Green ja Edgar Tõnurist. Vt.: Eesti ajalugu VI, lk. 265.

⁶⁵ Ivan Käbini perekond lahkus Eestist 1907. aastal, kui hilisem parteijuht oli kaheaastane. Käbin, nagu paljud teised lapseas Venemaale lahkunud või Venemaal sündinud eestlased, kasvas üles venekeelses keskkonnas ning valdas emakeelt halvasti. Seevastu VIII pleenumil vallandatud Nikolai Karotamm ja Eduard Päll olid sündinud ja kasvanud Eestis ja tundsid kohalikke olusid.

XII Üldlaulupeo koorijuhtide koosviibimine 1947. aasta suvel. Vasakult liidueestlased EK(b)P KK I sekretär Nikolai Karotamm, haridusminister Arnold Raud ja ülemnõukogu presiidiumi esimees Eduard Päll (seisab). Kõik nad valandati 1950. aastal Eesti NSV juhtkonnas toimunud puhastuste käigus. EFA 0-883

nad ühele ametikohale võrdlemisi lühikeseks ajaks. Vähesed sel ajal juhtivale ametikohale paigutatud jäid Eestisse aastakümneteks, sest paljud paigutati 2–3 aasta tagant ümber. Liidueestlaste juures sai eelnevalt rõhutatud, et keskkomitee aparaadis domineeris 1940. aastatel vene päritolu kaader. Samuti jätkus ka linna- ja maakonnakomiteedesse vene rahvusest kommuniste. 1949. aasta algul olid 46 sekretärist 18 venelased, samal ajal kui eestlaste hulgas olid ülekaalus liidueestlased.⁶⁶

Kui aga rääkida kaadrimuudatustest, siis ei tohiks, nagu liidueestlastegi puhul, jätta arvesse võtmata „Eesti süüasjaga” seotud vallandamisi. Seoses VIII pleenumiga vallandati Moskva „käepikendus” Eesti NSV Ministrite Nõukogus Konstantin Boitsov, keda süüdistati pleenumil halvas läbisaamises Punaarmee ohvitseride korpusega.⁶⁷ Edgar Tõnurist on pööranud Boitsovi vallandamise isegi rahvus-

poliitiliseks, oletades, et põhjuseks oli asjaolu, et viimane oli asunud õppima eesti keelt ja rääkinud ühel kohtumisel Jõgeval eesti keeles.⁶⁸ Samuti vabastati VIII pleenumil EK(b)P KK büroo liikme kohustustest sõjaväe esindaja Feodor Zozulja ning Eesti Raudtee poliitjuht Ivan Timofejev, kes oli büroo liikmekandidaat.⁶⁹ Markantsemaid näiteid vallandatutest oli 1940. aastast maakonnakomitee sekretärina töötanud Aleksei Ovsjannikov. Too kohalik venelane võeti Valgamaa parteikomitee eesotsast maha 1950. aasta aprillis „kulaklike ja teiste kodanlik-natsionalistlike ja kontrrevolutsiooniliste elementide soosimise tõttu”.⁷⁰ Neid näiteid võib veel tuua, aga kindlasti vajab „Eesti süüasjaga” seostatav vene päritolu kaadri vallandamine eraldi uurimist.

Jõudes järeldusele, et parteikaadri osas „Eesti süüasi” vene päritolu kommunistide suhtes muutusi kaasa ei toonud, võib

⁶⁶ O. Liivik. Parteikomiteed 1944–1960. – Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid 1940–1991. Koost. ja toim. E. Tarvel, lk. 132–137.

⁶⁷ Konstantin Boitsovi isikutoimik. Riigiarhiiv (ERA), f. R-1, n. 2k, s. 46, l. 24; EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm. – Akadeemia 1999, nr. 8, lk. 1176.

⁶⁸ E. Tõnurist. Traagiliste sündmuste aasta, lk. 58.

⁶⁹ EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm. – Akadeemia 1999, nr. 10, lk. 2249.

⁷⁰ O. Liivik. Parteikomiteed 1944–1960, lk. 162.

seevastu pärast VIII pleenumit täheldada venelaste arvu kasvu valitsusaparaadis ning ministriametites. Venelasi kinnitati pleenumile järgnenud 2–3 aasta jooksul ministriks sagedamini kui 1940. aastatel.

Venelaste osakaalu tõus juhtivatel ametikohtadel on ilmselt seletatav kaadritöötajate „valvsuse” kasvuga, sest „puhastuskampaania” ajal valitses tõsine oht, et kompromiteeriva elulooga eesti rahvusest kommunisti edutamise tooks kaasa otsuse langetajate endi vallandamise. Kaadri sissetoomine ei jäänud sugugi teoreetiliseks küsimuseks. Käbini palvel saatis ÜK(b)P KK 1950. aasta lõpul Eestisse parteitööle üle 50 parteitöötaja mujalt NSV Liidust.⁷¹ Ühelt poolt tingis kaadrivajaduse ENSV rajoniseerimine, aga teiselt poolt vajati „puhastuste” ajal ENSV ametkondades uusi töötajaid.

Vaadelgem venelaste ja eestlaste vahekorra analüüsimisel ka EK(b)P KK nomenklatuuri. Selleks sobivad kõige paremini keskkomitee kaadrialased statistilised aruanded, olgugi et 1940. aastate lõpuni sisaldavad need aruanded vaid kuni pooli nomenklatuurseid ametikohti. Siiski leiduvad aruannetes nii partei kui ka valitsuse (sh. täitevkomiteed) ametikohad. Mida näitavad siis nomenklatuuri ametikohad? Selgub, et venelaste osakaal muutus 1940. aastate lõpust kuni 1950. aastate alguseni väga vähe, jäädes 20–25% vahele.⁷²

Eelnev arutluskäik tõestab, et venelaste osakaal VIII pleenumi toimumise tõttu oluliselt ei muutunud. Võib-olla oli venelaste „võit” moraalset laadi. „Natsionalistide paljastamise” kampaania korrigeeris kaht-

lemata töötajate suhtumist iseäranis vene keele kasutamisse. Nii mõnigi esineja nõudis VIII pleenumil vene keele kasutamise laiendamist ühiskonnas ja käsitles eesti keele tarvitamist „natsionalistlikuna”, sest seda oli propageerinud põlu alla sattunud parteiliider Karotamm.⁷³

„Juunikommunistide” ja „korpusemeeste” kaotusest

Parteiveteran Hendrik Allikult päriti 1987. aastal „juunikommunistide” kohta 1940. aasta juunisündmustes. Selle asemel, et asuda küsimusele keerutamata vastama, püüdis parteiveteran sõnastada „juunikommunisti” mõistet. Sellel ei olnud tollal ega ole ka praegu üldaktsepteeritavat tähendust. Alliku arvates tuli „juunikommunistide” all mõista „juunirevolutsioonist” osavõtjaid.⁷⁴ Alliku loogika järgi tuleks „juunikommunistide” hulka arvata ilmselt Hendrik Allik ise ja sadakond Eesti Vabariigi ajal tegutsenud kommunisti. Neid viimaseid nimetatakse sageli ka „põrandaalusteks kommunistideks” või „vanglakommunistideks” või ka „vanadeks kommunistideks”. Kuna „juunikommunistide” mõiste seletamine ei ole Eesti ajalookirjutuses eriti levinud, siis tuleb appi võtta 1999. aastal ilmunud lähiajaloo õpik 9. klassile. Selles kirjutatakse järgmiselt: „Liiduvabariikides (Balti liiduvabariigid – O. L.) olid sõjajärgsetel aastatel võtmepositsioonidel juunikommunistid – need, kes olid aktiivselt osalenud 1940. aasta juunipöördes.”⁷⁵

⁷¹ ÜK(b)P KK sekretariaadi istungi protokoll nr. 526, 04.09.1950, Venemaa Riiklik Sotsiaalpoliitilise Ajaloo Arhiiv (RGASPI), f. 17, n. 119, s. 40, l. 7, 11; ÜK(b)P KK sekretariaadi istungi protokoll nr. 532, 02.10.1950, RGASPI, f. 17, n. 119, s. 87, lk. 193; ÜK(b)P KK sekretariaadi istungi protokoll nr. 537, 5.11.1950, RGASPI, f. 17, n. 119, s. 35, lk. 63, 65.

⁷² Vaadeldud on nomenklatuuri andmeid 1. jaanuaril 1948, 1950, 1951, 1952. Tulemused on järgmised: 20%, 21,7%, 20,9%, 25,5%. Statistilised aruanded juhtiva kaadri koosseisu kohta. ERAF, f. 1, n. 307, s. 14, l. 272; s. 33, l. 84p; s. 86, l. 53p.

⁷³ Viljandimaa parteisekretär Aleksander Jaanus meenutas näiteks puudulikku vene keele õpetamist Eesti Laskurkorpuses. EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm. – Akadeemia 1998, nr. 12, lk. 2681–2682; Mõned kommunistid, kes varem kõnelesid eesti keeles, loobusid parteikoosolekutel demonstratiivselt eestikeelsest sõnavõtust. VIII pleenumil teatas sellest demonstratiivselt kohalik venelane Nikolai Turkestanov. EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm. – Akadeemia 1999, nr. 2, lk. 428.

⁷⁴ E. Hion. Poliitika on kunst, lk. 77.

⁷⁵ E. Värä, T. Tannberg, A. Pajur. Lähiajalugu 9. klassile. Tallinn, 1999. lk. 173.

Rõhutatakse, et Alliku ja kooliõpiku seisukohad ei ole kaugelki ainsad, pöördugem paarikümne aasta tagusesse aega, kui „juunikommunistide” mõistet püüdis värvikalt lahti seletada Erik Virbsoo Eesti ajaloo ülevaates „Lugusid möödunud aegadest”. Virbsoo kirjutab: „juunikommunistideks hakati kutsuma inimesi, kes juunis 1940 üleöö „ärkasid” ja avastasid, et nad on veendunud kommunistid.”⁷⁶ Virbsoo sõnastusele viitab samuti 2008. aastal Nõukogude aja mõistete seletava sõnaraamatu koostanud Uno Liivaku.⁷⁷ „Juunikommunistide” mõiste on avanud ka Jelena Zubkova, kes paigutab nende hulka peamiselt vasakpoolsed intellektuaalid, kes astusid kommunistlikku parteisse alles „pärast Nõukogude vägede sissemarssi, kui olid juba uude ametisse määratud”.⁷⁸

Zubkova ja Virbsoo definitsiooni järgi aheneb „juunikommunistide” ring ning taandub peamiselt Varese nukuvalitsuse liikmetele ja valitsusega seotud inimestele, kes astusid kommunistlikusse parteisse, kui selleks 1940. aasta juulis avanes võimalus.⁷⁹ Et mõiste ambivalentse tõttu puuduvad usaldusväärsed andmed nende isikute arvu kohta, siis püüan peatuda nendel, kes tegutsesid veel 1940. aastate teisel poolel juhtival ametikohtadel. Võetud ülesanne ei ole keeruline, sest „juunikommuniste” oli Eesti NSV juhtkonnas vähe ja nende positsioonid mitte ei tugevnenud, vaid vastupidi. 1940. aastate teisel poolel tegutsesid ministritena Hans Kruus, Lembit Lüüs, Aleksander Jõeäär, Viktor Hion, Paul Vihalem, kunstide valitsuse ülemena Johannes Semper, ülemnõukogu presiidiumi aseesimehena Nigol Andresen ja välisministeeriumis juhtival tööl Aleksander Aben. Kindlasti ei moodustanud nad jõudu,

kes oleks saanud asuda „võitlusse” juhtivatel kohtadel domineerinud liidueestlaste või venelastega. Lisaks sellele ei kuulunud ükski „juunikommunist” vormiliselt Eesti NSV tippjuhtkonda, ei keskkomiteesse ega selle büroosse.

Zubkova nimetab neid „esimese laine” eliidiks, kes olid Kremlis jaoks üleminekuvariandiks uuele eliidile.⁸⁰ Siit järeldub, et varem või hiljem oleks neist soovitud vabaneda, kuid küsimus seisnes eelkõige selles, kuidas vabaneda. Samas täitsid „juunikommunistid” nendele usaldatud ülesandeid korralikult. Suuremat tähelepanu pälvisid nende hulgast Hans Kruus, Nigol Andresen ja Johannes Semper, kes osalesid kultuuri ja hariduse sovetiseerimises.

Kõigest hoolimata nõrgenesid nende positsioonid juba 1940. aastate teisel poolel. Paul Vihalem vabastati 1946. aasta kevadel töö rahvakomissari ametikohalt seoses rahvakomissariaadi likvideerimisega. Nigol Andresen suunati ministrite nõukogu aseesimehe ametikohalt 1946. aastal ülemnõukogu presiidiumi aseesimeheks, mis oli ilmne degradeerimine. Johannes Semper vallandati 1948. aastal ENSV Kultuuriministeeriumi Kunstide Valitsuse juhataja ametikohalt, kuid jäeti 1950. aastani juhtima Kirjanike Liitu.⁸¹

„Juunikommunistide” positsioonide ebakindlaks muutumist juba enne VIII pleenumit iseloomustab fakt, et selleks ajaks oli enamik neist ministriametist ja juhtivatelt kohtadelt vallandatud.⁸² VIII pleenumist kujunes seevastu mõnedele „juunikommunistide” parteiline kohtuprotsess, kus süüdistatavateks olid paljud nende endised kolleegid. Selleks ajaks olid esimesed vallandatud „juunikommunistid” juba arreteeritud.⁸³

⁷⁶ E. Virbsoo. *Lugusid möödunud aegadest*. Tallinn, 1989, lk. 119.

⁷⁷ U. Liivaku. *Väike soveti keele sõnaraamat*. Tallinn, 2008, lk. 65.

⁷⁸ J. Zubkova. *Baltimaad ja Kreml*, lk. 198.

⁷⁹ 1950. aastal tegutsenutest võib nimetada Aleksander Abenit ja Viktor Hionit.

⁸⁰ J. Zubkova. *Baltimaad ja Kreml*, lk. 189.

⁸¹ Loe Andreseni ja Semperi degradeerimise kohta: O. Liivik. *Campaign against „bourgeois nationalism” and repressions in Estonia. – Estonia since 1944*, lk. 122–123, 124.

⁸² Ministritest oli pleenumi kokkutulemise ajaks ametis ainult tervishoiuminister Viktor Hion, kes vallandati 22. aprillil 1950.

⁸³ Lembit Lüüs arreteeriti 1. märtsil 1950 ja Nigol Andresen 24. märtsil 1950.

Kokkuvõttes tuleb „juunikommunistid” ilma igasuguse kahtluseta arvata „Eesti süüasja” suurimate kaotajate ja selle läbi kannatanute hulka. Iseasi on aga see, kas saab nõustuda väitega, et „juunikommunistide” arvel võitsid Venemaa eestlased ja venelased.

Eelmistest kirjeldatud seisukohtadest mõnevõrra harvemini esineb hüpotees venelaste ja Venemaa eestlaste võidust „korpusemeeste” üle. Nähtavasti toetuvad „korpusemeestest” kirjutajad VIII pleenumi retoorikale, kus kõlasid süüdistused laskurkorpuse juhtkonna ning Karotamme aadressil. Mõned sõnavõtjad rõhutasid, et „parteiorganisatsiooni risustamine” sai alguse Eesti korpusest.⁸⁴ Nähtavasti on „korpusemeeste” kontseptsiooni konstrueerimisele kaasa aidanud Kalev Tammistu kirjutis – tema pidas tähelepanuväärseks nii rahvuskorpuse loomist kui ka eesti keele sisseeadmist käskluskeelena (komandokeelena).⁸⁵ „Eesti süüasja” seisukohalt on sama oluline Tammistu väide, nagu oleks 1950. aasta NSV Liidu Ülemnõukogu valimistele pakutud välja endise laskurkorpuse staabiülema Jaan Lukase kandidatuuri ja seda koguni ÜK(b)P KK sekretäri Aleksei Kuznetsovi soovitusel. Kuznetsov aga oli seotud „Leningradi süüasjaga”, arreteeriti 1949. aastal ja lasti järgmisel aastal maha.⁸⁶ Olgu märgitud, et VIII pleenumi ajal arreteeritud kindralmajor Lukas ei kuulunud pärast demobiliseerumist 1946. aastal siiski Eesti NSV poliitilisesse juhtkonda, vaid töötas Tallinna Polütehnilises Instituudis sõjalise kateedri juhatajana.

„Korpusemeeste kaotus” võib väljenduda

samuti selle komandöri ja hilisema relvastatud jõudude ministri, liidueestlane Lembit Pärna vallandamises enne VIII pleenumit. Temale esitati süüdistused endiste Eesti Vabariigi aegsete ohvitseride (sh. Jaan Lukase) edutamises laskurkorpuses.⁸⁷ Ent repressioone kindralleitnandi vastu ei rakendatud.

Kahjuks ei nimeta „korpusemeeste” kontseptsiooni pooldajad ühtegi nime, mis on seletatav ainult sellega, et neid 1940. aastatel juhtivatel kohtadel ei olnudki. Teiselt poolt ei ole laskurkorpulase profiili sõjajärgses Eesti NSV-s sugugi lihtne konstrueerida. Korpuses teeninud moodustasid ainuüksi päritolu järgi heterogeense kontingendi – kohalikud eestlased, liidueestlased, kohalikud venelased ja liiduväenelased. Samuti tuleks kaaluda armee poliitöötajate eristamist ülejäänud laskurkorpustlastest.

Kui lugeda korpusemeesteks nende poliitjuhte, nagu liidueestlasi Leonid Lentsmani, kes paigutati 1950. aastal haridusministriks, või Aleksander Jaanust, kes kinnitati VIII pleenumil EK(b)P KK sekretäriks, siis osutub „korpusemeeste” kontseptsioon kehtetuks ning pealegi nähakse Lentsmanis ja Jaanuses enamasti edutatud liidueestlasi. Sealjuures ei piirdu edutatud korpuse poliitöötajate loetelu kaugeltki nende kahega.⁸⁸ Samuti nagu oli endiste poliitöötajate seas kommuniste, kelle poliitiline karjäär „Eesti süüasjaga” lõppes.⁸⁹

Piirdumata „korpusemeeste” kontseptsiooni ekslikuks tunnistamisega, võiks spekuloida hoopiski selle üle, kas „korpusemehed” ei olnud VIII pleenumiga seotud „puhastuses” võitjad. Nii „poliitilise küp-

⁸⁴ Vrd.: Endiste korpuse poliitöötajate Aleksander Jaanuse, Leonid Lentsmani, Aleksandr Kelbergi sõnavõttud. – EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm. – Akadeemia 1998, nr. 12, lk. 2681–2682; 1999, nr. 2, lk. 435–436; nr. 4, lk. 893–894; 1999, nr. 5, lk. 1088.

⁸⁵ K. Tammistu. Tasalülitamine, 03.05.1989.

⁸⁶ Samas, 29.04.1989.

⁸⁷ Lembit Pärn oli Eesti Laskurkorpuse komandör 1942–1945, seejärel 1945–1947 Eesti NSV riigikaitse minister ja 1948–1950 relvastatud jõudude minister. Formaalselt vabastati Pärn Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega 20. jaanuaril 1950. – Valitud ja valitsenud. Eesti parlamentaarsete ja muude esinduskogude ning valitsuste isikkoosseis 1917–1999. Koost. J. Toomla. Tallinn, 1999, lk. 364; Lembit Pärna isikutoimik, ERAF, f. 1, n. 6, s. 2844, lk. 1, 24, 25.

⁸⁸ Nt. kohalikud venelased Aleksandr Kelberg, Dmitri Kuzmin jt.

⁸⁹ Karotamme ajal lühikest aega EK(b)P KK sekretäridena tegutsenud liidueestlane Albus Raadik, Nikolai Puusepp, Hendrik Allik jt.

suse” kui ka ulatuslike kaadrivahetuste tõttu algas laskurkorpuses võidelnute edutamine juhtivale tööle 1950. aastatel. Just sellel ajal kerkisid Eesti NSV juhtkonda laskurkorpuses teeninud Arnold Green, Valter Raudsalu, August Pork, Endel-Johannes Jaanimägi, Aleksander Mette jt., kes tegutsesid 1950. aastatel ja hiljemgi ENSV ministrite ja kõrgete valitsustegelastena.

Kokkuvõtteks

Käesolevas artiklis käsitletud hüpotees venelaste ja Venemaa eestlaste võidust „juunikomunistide” ja „korpusemeeste” üle mõjub atraktiivselt. Ühele poole jäävad võitjad ja teisele poole kaotajad, ühel pool on sissesõitnud ja teisel pool kohalikud. Ometi on see seletus lihtsustatud ning loob väära pildi „Eesti süüasjaga” seonduvast „kaadripoliitikast”. Veelgi enam – väidetava venelaste ja Venemaa eestlaste võiduga seletatakse käivitunud venestamisprotsesse ning samal ajal õigustatakse „Karotamme ajal” toimunut. Tegelikult algas liiduvabariigi venestamine kohe pärast Eesti taasokupeerimist. 1940. aastate sisseränne ületas hilisemaid aastakümneid tunduvalt. Ainuüksi esimestel sõjajärgsetel aastatel saabus Eestisse umbes 180 000 mitte-eestlast.⁹⁰ Samuti haarasid Eesti NSV-s enamiku juhtivaid ametikohti sissesõitnud. Liiduvabariigi tasandil koosnesid parteikaadrid enamasti venelastest ja liidueestlastest, kuna madalamal tasandil leidis rohkem kohalikke eestlasi. Täitevõimu tasandil domineerisid samal ajal eestlased, kuid Eesti NSV valitsuses oli 1940. aastate keskpaigaks sissesõitnuid ja kohalikke enam-vähem võrdselt.

Minu meelest tuleks VIII pleenumit seletada laiemalt kui võimuvõitluse kulminatsiooni Eesti NSV juhtkonnas, mille tagajärjel olevat muutunud juhtkonna rahvuslik koosseis ja erinevat päritolu rühmituste vahekorrad. Küsida tuleks seda, kas ja kuidas mõjutas pleenum Eesti ühiskonda? Ma leian, et kelle tahes initsiatiivil see ka korraldati, ei olnud

see vastuolus Eesti NSV sovetiseerimisprotsessiga, vaid osa sellest, mille üheks eesmärgiks oli ka minevikupärandi (eriti Eesti Vabariigi aegse) hävitamine, ümberhindamine ja rahva teadvuse ümberkujundamine. VIII pleenum raputas haridus- ja kultuurielu ning kaadripuhastuste näol mitmeid organisatsioone ja asutusi, kuid ei mõjutanud oluliselt sovetiseerimise käiku. Tõenäolisemalt olid sellel ajal langetatud otsused radikaalsemad, kui nad oleksid olnud ilma märtsipleenumita. Ent Eesti ühiskond oli juba taasokupeerimisest alates elanud üle mitmeid vapustusi, mis olid tunduvalt suuremad kui EK(b)P KK VIII pleenum. Repressioonid olid Nõukogude režiimi lahutamatu koostisosa, mis tabas haritlaskonna kõrval nii lihtrahvast, vastupanuvõitlejaid kui ka endist eliiti. 1940. aastate lõpul ja 1950. aastate algul jõudsid tagakiusamine ja repressioonid Eesti Vabariigis sirgunud haritlasteni. Korruga tunnistati „kodanlikeks natsionalistideks” ka inimesed, kes olid asunud võimudega koostööle või vähemalt püüdnud uute oludega kohaneda. „Kodanliku natsionalismi” vastase võitluse teraviku suunamine Eesti Vabariigis sirgunud haritlaskonna vastu suurendas Eesti NSV juhtkonnas vastuolusid, mis olid eksisteerinud varem ega olnud sugugi Eestile ainuomased. Vastuolude teravnemine oli märtsipleenumi peamine põhjus ning sellega kaasnesid muudatused Eesti NSV juhtkonnas ja kaadrivahtused valitsusasutustes ja parteiorganites.

Olev Liivik

(1975)

Lõpetanud 1999. a. Tartu Ülikooli ajaloolasena. Ajaloomagister 2005. a. Praegu Tartu Ülikooli Ajaloo- ja Arheoloogia Instituudi doktorant ning Eesti Ajaloomuuseumi teadur. Peamine uurimisvaldkond: 20. sajandi Eesti poliitiline ajalugu.

⁹⁰ Eesti ajalugu VI, lk. 287.